

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО
КАФЕДРА ОЛІМПІЙСЬКОЇ ОСВІТИ**

Історія української культури

**ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ НА ТЕМУ:
«Особливості духовної культури: український культурний архетип»**

галузь знань 07 Менеджмент та адміністрування

спеціальність 073 Менеджмент

Лекція з дисципліни «Історія української культури» для студентів спеціалізації «Менеджмент» за спеціальністю 073 Менеджмент

I с. (денна форма навчання)

Розробник: к. мистецтвознавства Падовська О.М. ©

Тема 6. Особливості духовної культури: український культурний архетип.

- 1. Особливості духовної культури: український культурний архетип, національна символіка.**
- 2. Християнство як ідеологічне підґрунтя української культури, її східно-західний дуалізм.**
- 3. Козацтво як феномен світової культури.**
- 4. Розвиток освіти і науки в Україні XIV-XVIII ст.**

1. Особливості духовної культури: український культурний архетип, національна символіка.

Духовність людини визначають: віра, наука, прагнення до встановлення законів. Зміст і структура духовного світу спираються на фундаменті віри – основі буття і знання. За домінування релігії, як сегменту культури (від «культ»), вона визначала буття решти галузей — науки, права, мистецтва. Вона ж і була джерелом становлення традицій, освячення політики; стимулювала конструювання архітектури соборів та їх оздоби з ритуалом і музикою включно.

Релігія — поновлення зв'язку з потойбіччям і разом із культом вирізняє людину з-поміж земних істот. Релігійність, як характеристика народу не так

явище соціальне, а особисте прагнення пізнання **екзистенційних** питань. Душа нематеріальний, глибоко особистісний первень у людині, її внутрішній світ, як унікальна цілість, що лишається відносно сталою протягом життя. Означає основні риси особистості: її життєві інтереси, переконання, ідеали, моральність, ставлення до суспільства, до ін. людей, власних обов'язків і до самої себе. **Духовність** — індивідуальна здатність до світо- і самопізнання, орієнтованість особистості діяти «для інших», моральність, яка визначає спосіб життя. За *Сергієм Кримським* «Принципи духовності XXI століття»: «духовність — це завжди ціннісне домобудівництво особистості». Досконалення внутрішнього світу дозволяє людині «залишатися собі тотожною». Тож особистість – це **неповторність індивіда й індивідуальну неповторність нації, як історичної особи.** Лінивість духу породжує **консумента** (об'єкт до споживання продукції: хліба і видовищ).

КАРПЕНКО Віталій. Як повернути манкурту пам'ять. – Київ: газ. Вечірній Київ, 1997. – С.3-4. Про манкурта Чінгіза Айтматова з роману «Буранний полустанок».

Духовні цінності (витвори людського духу, зафіксовані у здобутках науки, мистецтва, моралі, к-ри – соціальний, к-рний, людський зміст явищ дійсності). Зло проростає, де припорошуються непам'яттю духовні цінності. Загибель нації, в якій вони нівелюються — справа часу. Проблема цінностей актуалізується за кризових явищ в к-рі. Українські ціннісні орієнтири, успадковані нацією: 1. Святість Символів. 2. Літочислення. 3. Зоряне небо Предків. 4. Повір'я й звичаєве поле вчинків. 5. Християнська моральність.

А. Європейський статус України утверджений географічно та к-рно.
Україна в складі європейської християнської спільноти.

Б. Самоназва народу, країни.

Русь. Хроніка «Бертинські аннали» єп. *Пруденція* (839) про появу в Інгельгеймі послів «народу Рос». По прибуттю Олега на береги Дніпра (882) Київ був стольним градом Давньоруської держави від Новгороду до причорноморських степів («Повість минулих літ»: «Хай буде се мати городам руським»). За 500-ліття існування не було потреби географічно уточнювати: «Київська». Самоназва «Україна» в «Літописі Руському» (1147). Нищення Києва *Андрієм Боголюбським* довело відрубність від культури Руси (1169).

В. Державні символи. **Мова.** Самоповага нації. **Конституція** — Основний Закон держави (ухвалена ВР України 28.06.1996, складається з преамбули, 14 розділів та перехідних положень, має найвищу юридичну силу); **Гимн** — Вербицький, Чубинський, друк 1883, з нотами — 1885, визнання державним 1917. **Прапор** — стяг із 2-х рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольору. **Герб** (знак суверенітету і автономії) — за головний елемент має Знак Княжої Держави Володимира Великого (**родові знаки** які засвідчують походження від Прапредків і є відбитком ознаки роду, племені, народу, нації). Знак тризуба (**тридент** —трисуття) з міфічної Атлантиди втілюється в атрибут грец. Посейдона, етрусського Нептуна, індійських Шіву та Вішну, скіфського Тагимасада, слов'янських Перуна та Водяника. Сармати мали **тамги-тризуби** (перевернутий).

Духовні цінності, творені тривалий час на даній території етносом, уособлювали образи-сили хліборобської (скотарської) культур, родини (Лель, Лада). Через обожнення природи кристалізувалися «атоми» філософії й містики, поезії й мистецтва, де в синкретизмі спліталися вірування (упири/берегині, життя/смерть, добро/зло), релігійні форми (Род і рожаниці), ідолопоклонство (кумири). Фетишизація природи зумовлювала суворість традицій із людськими жертвоприношеннями гаям, колодязям і рікам.

2. Християнство як ідеологічне підґрунтя української культури, її східно-західний дуалізм.

За І. Огієнком, оскільки в язичництві формування цілісної системи вірувань не завершилося, християнство логічно продовжило шлях шліфування духу. При кн. Аскольдові за Константинопольського патріарха Фотія (860, Київ, архієпископ Михайло Сірин). За малолітнього Ігоря з

Рюриковичів Русь відходить від християнства. Не розвинулося християнство за кн. Ольги через протидію Святослава. По об'єднанню Куявії і Славії (Новгородщини) в Русь за Володимира Великого християнство піднеслося.

Християнські духовні цінності — десять Заповідей Божих; догмати; таїнства. Любов до Бога — головна заповідь, через яку життя сповнюється сенсу. Немає істини, де немає любові. Любов до ближнього базується на ніжності й вимогливості — сприйняття абсолютної цінності коханого, повної самовіддачі, без якої немає розвитку людини. Родинні цінності, які реалізуються через виховну функцію сім'ї. Свобода, заснована на необхідності й відповідальності (протилежна анархії). З нею пов'язані толерантність (повага до точки зору і поглядів іншого) і терпимість (вирозуміле ставлення до недоліків) — від християнських цінностей — милосердя, співучасть, співчуття. Солідарність — поводження в суспільстві свідомих своєї єдності з народом, як частки спільноти. Дійсною є та модель суспільства, де створені умови для найкращого розвитку та реалізації особистості. Влада служить Богу, застосовує силу і закон для підтримання ладу в державі. Головна ж відповідальність кожного — перед голосом сумління та Богом. Демократія — форма організації суспільства, де кожній особі гарантовані громадянські та політичні свободи, а індивід є політичною цінністю, вищою за державу та її інститути.

Вибір християнства за Візантійським зразком дав зосередити владу церковну і світську в руках правителя. Грецькі з походження слова на означення літургії: **акафіст** (з гр. не сідаючий) — церковні служби на прославу Ісуса Христа, Богородиці, святих; **харизми** (гр. — надзвичайні дари Св. Духа). Правила поведінки в храмі. Основою Віри Руси є **мощі св. Климента**, папи Римського, череп зберігався в Десятинній Богородичній церкві Києва. Іконою свята

Успіння поблагословила Русь матірня Церква Візантії. **Культ Богородиці** накладений на традиційний культ Богині-матері. Святі укр. народу.

Святоуспенська Києво-Печерська **Лавра** (найбільший чернечий центр) заснована **1051**. Близні печери (Антонієві, де спочив +1073) та Дальні (Феодосієві, +1074). Відколи завершилося будівництво Успенського собору (сер. 1270-х), до нього і нинішньої верхньої Лаври перемістився центр монастиря. Друкарня (1615). Про лаврські печери у книзі «Тератургіма» **Афанасія Кальнофойського** (перша пол. XVII ст.) та в Патерику. Перед набуттям Україною державності, відкрилася біля підземної церкви Різдва Христового в Дальніх печерах келія Феодосія Печерського (1988). Територію Києво-Печерського держ. історико-к-рного заповідника передано екзархату РПЦ, як і ін. святі землі України (1990).

Свято-Успенська Почаївська Лавра (статус 1833, початок **1240**). Літописний її початок **1240**. Зявління на горі Почаївської Богородиці у вогняному стовпі (5.08.1675). В кін. XVI ст. старанням опікунки Анни Гойської постала школа, друкарня. Відтиск у камені стопи Богородиці, звідки витікає цілюще джерело (в центрі гол. споруди — Успенського Собору); Чудотворна ікона Почаївської Божої Матері; Нетлінні моці 1-го ігумена Преподобного Іова (+1651); Нетлінні моці Преп. Амфілохія, святого (2002).

Піднесена й одухотворена постать **подвижника** — аскета, який шукає не земних благ, а Царства Небесного через **монастир**. Важлива риса укр. духовності — **софійність**. Найважливіші храми — Софія Київська, Полоцька, Новгородська виділяли державні народи. Софія-Премудрість Божа в культурі античної богині Мудрості. Афіна й Богородиця непорочні. Марія, навчаючись у храмі, втілила Божу мудрість і волю. Київська архієпископія

мала герб зі св. Софією та її дочками Вірою, Надією, Любов'ю (латин. Фіда, Спеса, Харіта; гр.: Пістіс, Елпіс, Агапія).

«Пересопницьке Євангеліє», на якому присягу складають Президенти України, переклали українською Михайло Василевич зі Сянока й архімандрит Пересопницького монастиря Григорій із Польщі.

Проща до монастирів, регулярне відвідування церкви, життя за церковними приписами – духовний хліб більшості українців.

3. Козацтво як феномен світової культури.

Напади наїздників набули систематичного характеру (з 1476 по 1515 щорічно пустошено Україну). Задніпров'я, Подніпров'я, Побужжя, Поділля потерпали. Енергійніші з селян, міщан, дрібної шляхти (загонова – “nobilis”), бояр та панства (“шляхетно уроджених” – “nobilis generosus”) вирушали в степ «на уходи». Поняття «лицар» = «козак». Козацтво охоронило українців як народ перед загибеллю, бо відновило їх нац. гідність, привело до укр. державності у формі гетьманства.

У XIV ст. назва “козак” з половецької – “вартовий”, “вояк”, з турецької “незалежна людина”. Письмова звістка про козаків (1489) та напад на татар (1490) є в хроніці *Бельського*. Документальне свідчення (1499) подає “Статутна грамота” Великого князя Литовського Олександра (1492-1506). Черкаський староста *Богдан Глинський* при гирлі Дніпра погромив турецьку фортецю Очаків (1493), а його наступник *Остафій Дашкевич*, організатор козацтва на Великому Лузі і засновник Брацлавської Січі (1515-1535), очолив похід на Москву (1521). Походи на Очаків та Крим частішають (1538, 1541, 1545). А кн. *Дмитро Байда-Вишневецький* об'єднав розпорошені групи козаків і збудував для них твердиню на Дніпровому острові Мала Хортиця (1553), нижче порогів Хортицьку Січ (існувала до 1557). У 1580-х рр.

вживається термін “січові” козаки. *Папроцький* у книзі “*Panosza*” (1544-54, видана 1599) писав про побут козаків, військовий вишкіл на Запорозжжі.

Козаки впроваджували новітні технічні винаходи у військову практику: кораблі на кшталт підводного човна, легкі чайки здатні долати Дніпрові пороги. У **1515** документально зафіксовано, що гетьман Ружинський розгромив татарську орду Менглік Гірея за допомогою ракет. В господарюванні перші в світі впровадили основи фермерства (зимівники, хутори). Державний устрій (адмін. поділ на полки, сотні; суди; канцелярії).

Феномен козацтва знайшов віддзеркалення в усній народній творчості: пісні, думи (про Байду), образ “*Козак-Мамай*”.

Дослідник Олександр Кульчицький назвав авантюрно-козацький життєвий стиль “Vita maxima et heroica”, на противагу буденному існуванню, відступу у себе, теж характерному для частини українців – “Vita minima”. Окрім позитиву, у цьому схильні вбачати й руїницьке начало, що домінувало в історії України над творящим. Перша в світі “Конституція” *Пилипа Орлика* (1672-1742) стала продовженням “Руської Правди” та “Литовського статуту”. Характерно, що Конституція Орлика не тільки проголошувала справді незалежну Укр. державу, а й закріпила демократичні й прогресивні для того часу норми й положення. В Україні встановлювався республіканський лад: як і в часи Б.Хмельницького, на козацьких радах мали обирати гетьмана, генеральну старшину, полковників, сотників. У містах діяло самоврядування.

Козацтво було суто православним і представляло широкі маси. Це була сила, здатна допомогти матеріально й збройно православ'ю в Україні. Лише таємна посвята ряду єпископів єрусалимським патріархом, що відвідав Україну (посередництво козацького війська), вдихнула життя в майже згасле українське православ'я (**1620**).

Для піднесення духовності необхідно було уздоровити й скріпити церкву економічно. Приклад видатних діячів Петра Могили, Петра Конашевича-Сагайдачного, Івана Мазепи. За урядування останнього, укр. монастирі та церкви посідали 17% всієї земельної власності.

В духовній біографії кожної нації завжди є постаті, які немов маркером позначають саму сутність спільноти, її духовну основу. Ось чому вже четверте століття на означення епохи, замість сухих цифр 1687-1709, ми кажемо: «епоха Мазепи». Гетьман к-рний діяч, уособлення **універсуму особистості**— адекватне втілення феномену укр. к-рного Бароко, його космосу — явище феноменальне, виняткове. Одна з прикметних рис особистості барокового універсуму — **візіонерство**. За ін. укр. бароковим універсалом-мислителем *Григорієм Сковородою*: «Плоть ничтоже, дух животворит».

Викляте, репресоване рос. держ. духовенством **мазепинство** — явище духовно-культурне, тривке й неперервне. Мазепа ввижався і Єкатерині II, і Сталіну, що боровся з автором поеми «Мазепа», вірша «Любіть Україну» як із проявами хоча й розстріляного вже укр. Відродження, з триванням феномену укр. Бароко. Сучасники Мазепи на ниві літ-рної творчості належали до духівництва, а деякі, як *Вишенський*, майже в кожному творі суворо картали тих, хто віддав себе служінню світові «зваб і спокус». Мазепа, за посадою вищий урядовець України, не уникав світу, але прагнув вволити духовні потреби. Його співана поезія «Думка» — системний виклад у поетичній формі духовних світоглядних та державотворчих концептів автора.

Символіка **видова** — відображає ідеї певної соціальної групи, партії, релігійної громади тощо. **Козацькі клейноди** (нім. малий) — атрибути і символи військових і цивільних урядів в Україні XV-XVIII ст: **бунчуки** (відзнака гетьмана і кошового, що знаходилась у бунчукового); **булава** —

відзнака гетьманської влади та кошового отамана Січі; **печатка** — військова, січова, полкова зберігалась у генерального чи полкового судді, а сотенна — у сотника; **литаври** — військові клейноди у віданні довбиша; **гармати** — загальновійськові у віданні генерального чи полкового обозного, а на Січі — у пушкаря; **пернач** або шестопер — відзнака полковника полку і паланки; **каламар** — атрибут влади писаря. **Корогви** (військова відзнака у хорунжого). На козацьких прапорах зображали й християнських святих та хрести, а на морських знаменах — кораблі, козацькі чайки. Кольори в укр. геральдиці: синій, блакитний — ідеальність, духовність; срібний — шляхетність; жовтий, золотий — велич, багатство; червоний, малиновий — знатність, могутність; зелений, чорний — земля, мудрість.

Давній герб міста Києва: рука, яка тримає лук-самостріл (1595) — **куші** (тип лука з пристроєм для натягування тятиви). Про давність свідчить архаїчний тип зброї. Козаки застосовували вогнепальну зброю — мушкети, які були на печатках та прапорах. За часів Укр. козацької держави поширилося зображення козака з мушкетом на печатках, прапорах та гербах. Зброя в геральдиці має героїчне значення.

4. Розвиток освіти і науки в Україні XIV-XVIII ст.

Найхарактерніша риса укр. духовної к-ри **могилянство**: злучення східної та західної систем у цілість. Православна церква за рівнем освіти поступалася католицькій. Хто прагнув здобути високу освіту мав звертатися до латинських книг і переходити (назовсім чи тимчасово) в католицтво. Доки великі меценати ще не з'явилися, православ'я в Речі Посполитій утримувалося **церковними братствами** — об'єднаннями укр. православних міщан, торговців і ремісників. Братства існували в кожному місті й містечку Галичини, Волині. Поділя, Київщини. Важливим кроком для розвитку братств був вступ Війська Запорозького до Київського братства (**1620** на чолі з гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним.). Початок відносин братства із запорожцями, ймовірно поклав **Йосип Курцевич**, настоятель монастиря у Трехтемирові - де розміщувалися козацький шпиталь, арсенал і скарбниця. Найстарішим і провідним серед братств України було **Лв. Успенське Ставропігійське**. Однією з найважливіших турбот братства

була шкільна справа. Стараннями діячів *Юрія* та *Івана Ротатинців, Івана Красовського* братство заснувало власну школу. Статут Льв. братської школи «Порядок шкільний» (1591) До викладачів ставилися вимоги зразкової поведінки й доброї педагогічної підготовки. У братській друкарні вийшов збірник «О воспитанії чад» (1609). Молодші школярі навчалися грамоти, старші — **спудеї** — вивчали старослов'янську, грецьку і латинську мови, граматику, риторику і піїтику, елементи філософії. Школа була й осередком розвитку хорového співу та укр. шкільного театру. Гетьман *Петро Сагайдачний* заповів значні кошти на потреби школи. Керівники школи намагалися перетворити її на вищий навчальний заклад. У другій пол. XVII ст. школа занепала, а у 1870-х рр. перестала існувати.

Суворий порядок у братських школах дав можливість виховати високоосвічених людей, які згодом, пройняті духом нац. традицій, а також обізнані із західноєвропейською наукою, ставали мандрівними вчителями, розходилися по містах і селах у пошуках заробітку. Для дітей, які вивчали кириличну писемність *І.Федоровим* у 1574 у Львові виданий 1-й друкований в Україні підручник — Буквар. Для вивчення мови особливе значення також мала слов'янська граMATика «Адельфотес», написана учнями Льв. братської школи під керівництвом *Арсенія Елансонського* (1591).

У Львові, Острозі й Києві (від 1615 при Богоявленській церкві). Братство, школа, друкарня і паперова фабрика. 1632 братська школа об'єднується з Лаврською школою П. Могили – Києво-Могилянську колегію (з 1701 академію).

Українці в XVII ст. мали свою вищу школу, визнану у всьому слов'янському світі, котра демонструвала зв'язок укр. к-ри з європейською, сприйняла ідеї гуманізму, Реформації і Просвітництва. **Гуманізм** — напрям суспільної думки, який спрямовано на захист гідності і свободи людини.

Бути гуманістом означає боротися за людяність суспільних відносин. Виявами якісних змін у духовній сфері України стали особистості — носії гуманістичних ідей *Юрій Дрогобич, Павло Русин із Кросна, Лукаш із Нового Міста*. У творах укр. гуманістів знаходимо нові погляди на історію, роль і місце в ній людини як творця історії. Укр. гуманіст *Станіслав Оріховський* із перших представників європейської політичної думки заперечив божественне походження влади та держави, категорично висловився проти підпорядкування світської влади духовній, обстоював невтручання церкви в держ. справи. У своїх творах гуманісти подолали провідний у середньовічній історіографії **провіденціалізм** (розуміння причин суспільних подій як вияв волі Бога) та фаталізм і почали зображати історичних діячів як активних суб'єктів, поведінка яких залежить від конкретних обставин. Суть ідей, які вони обстоювали, полягала у звільненні суспільної свідомості, громадської та розумової діяльності з-під влади кліру.

Борецький Іов із с. Бірчі, Галичина, викладав у Льв. братській школі, був її ректором (1604/5; 1615/8); Київської братської школи засновник і ректор (1620-1631). Київський православний митрополит, автор полемічних творів, спрямованих на захист православ'я: «Протестація» (1621), «Юстифікація» (1622). Спроби примирення православної та греко-католицької церков разом із митрополитом В. Рутським (1628/9). Ректорами школи були *М. Смотрицький* (бл. 1620), *К. Сакович* (1620/4). «Грамматика словенська языка» видана у Вільні укр. вченим *Лаврентієм Зизанієм*. 1616 там вийшла «Грамматика словенскія правильное синтагма» *Мелетія Смотрицького*. Майже до кін. XVIII ст. вона була основним підручником граматики в школах України, Білорусії, Росії та Сербії; перевидавалася в 1648, 1721, 1723, 1755. «Лексикон славенороський і імен толкованіє» вченого-лінгвіста *Памва Беренди* (1627).

Рекомендована література

Основна:

1. Історія української культури / за ред. І. Крип'якевича. – Київ : Либідь, 1994.
2. Історія української культури. Кредитно-модульний курс навч. посіб./ О. М. Цапко, Л. М. Дубчак, А. І. Піскарьова, Т. В. Гороховська, П. С. Прибутько. — Київ : КНТ: Дакор. — 2010. — 176 с.
3. Історія української та зарубіжної культури : навч. посіб. / за ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука. – Київ : Вища школа. Знання, 1999. – С. 7–20.
4. Курс лекцій з української та зарубіжної культури : навч. посіб. / за ред. Цюбова Л. В. – Львів: Львівська політехніка, 1997. – С. 4–20.
5. Попович М. В. Нариси історії культури України. – Київ : АртЕк, 1998. – 727 с.
6. Семчишин М. Тисяча років української культури. – Київ, 1993

Допоміжна:

1. ДеКАленДар : перелік визначних дат історії та культури України / упоряд. Олена Падовська. - Львів : Сполом, 2010. - 366 с.
2. Золота підкова Лева : путівник / уклад. Наталя Недашківська, Олена Падовська, Наталя Космолінська, Юрій Охріменко. - [Б. м, б. р.]. - 63 с.
3. Культурологічні тексти : хрестоматія в 2 кн. / уклад. Шлемкевич Світлана, Падовська Олена. - Львів, 2008. - 356 с.
4. Охріменко Ю. М. Традиційна українська кухня як складова національної ідентичності в “Енеїді” Івана Котляревського / Ю. М. Охріменко, О. М. Падовська // Феномен людини. Здоровий спосіб життя: зб. наук. ст. – Львів, 2013. – Вип. 22. – С. 50 – 53.
5. Падовська О. За межею: доля українських пам'яток на території сучасної Польщі / Олена Падовська // Матеріали VI краєзнавчої конференції "Історичні пам'ятки Галичини". – Львів, 2016. – С. 139–146.
6. Падовська О. По Дунаю до витоків української душі : [передмова] / Олена Падовська // Блажко Л. Дунай у піснях українського народу : науково-популярний нарис / Любомира Блажко, Богдан Гурман. - Львів : Сполом, 2018. - С. 3-6.

7. Падовська О. Традиції виховання духу й тіла в Україні (за твором “Поучення” Володимира Мономаха) / О. Падовська, М. Чорненька // Спортивний вісник Придніпров’я. – 2013. – № 3. – С. 200 – 203.
8. Падовська О. М. Малковичі в контексті проблеми збереження пам’яті у депортованих українців // Україна та Польща у вимірі незалежності (1918–2008 рр.) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Л., 2008. – С. 42–44.
9. Падовська О. Використання образу: зарис про стан національних символів та еталонів культури в Україні / Олена Падовська // Українські національні одноборства: становлення і розвиток. – Л., 2003. – С. 59–60.
10. Сухораба І. Фізичне виховання запорізьких козаків у творах Дмитра Яворницького / Ілля Сухораба, Олена Падовська // День студентської науки : зб. матеріалів щоріч. студент. наук. конф. - Львів, 2018. - С. 28-30.
11. Padovska O. Principles of National Sanitation and Physical Education in the Works of Osyra Zaklynska / Padovska Olena // Using sports, culture, and social studies as means to rediscover lost values : abstract book of 6th International Conference on Science Culture and Sport (25–27 April 2018). – Lviv, 2018. – P. 129.